

O'quvchilarni mustaqil fikrlashga to'sqinlik qiluvchi psixologik omillar

**Tursunova Dilbar Zafarovna, Jizzax davlat pedagogika universiteti
o'qituvchisi**

**O'roqov Sulaymon Turgunboy o'g'li, Jizzax davlat pedagogika
universiteti talabasi**

Anontatsiya: O'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyati ta'lim jarayonida muhim rol o'ynaydi. Biroq, turli psixologik omillar ularning bu qobiliyatini cheklashi mumkin. O'quvchilarni mustaqil fikrlashga to'sqinlik qiluvchi asosiy psixologik omillarga qo'rquv, ichki tanqid, ijtimoiy ta'sirlar va stress kabi faktorlar kiradi. Bu omillar o'quvchilarning o'z fikrlarini erkin ifodalashiga, xatolardan o'rganishiga va tanqidiy yondashishga to'sqinlik qiladi. Tezida, bu psixologik to'siqlarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo'llari haqida so'z boradi. O'quvchilarni mustaqil fikrlashga undash va ularni o'z fikrlariga ishonch hosil qilishga yordam berish muhim vazifa sifatida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Qo'rquv, Ichki tanqid, O'ziga bo'lgan ishonchsizlik, Ijtimoiy ta'sir, Xato qilishdan qo'rqish, Stress, Tashqi bosim, Ijtimoiy norma, O'zgalarni kutish, Motivatsiya yetishmasligi, Muammolarni hal qilishdagi noaniqlik

Kirish qism: Mustaqil fikrlash o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi muhim ko'nikmalaridan biridir. Bu qobiliyat o'z fikrlarini erkin va mantiqan ifodalash, turli muammolarni hal qilishda mustaqil qarorlar qabul qilishni anglatadi. Ammo, o'quvchilarning mustaqil fikrlashga bo'lgan qobiliyati turli psixologik omillar ta'sirida to'siqlarga uchrashi mumkin. Qo'rquv, ichki tanqid, tashqi bosim va stress kabi omillar o'quvchilarning o'z fikrlarini erkin ifodalashiga, xatolardan o'rganishiga va yangi g'oyalar yaratishga qiyinchiliklar keltiradi. Ushbu omillarni tushunish va bartaraf etish, o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Asosiy qism: O'quvchilarning mustaqil fikrlashga to'sqinlik qiluvchi psixologik omillar turli shakllarda namoyon bo'lishi mumkin. Bu omillar o'quvchilarning o'z fikrlarini erkin ifodalashini, tanqidiy yondashuvni va muammolarni hal etishda mustaqil qarorlar qabul qilishni qiyinlashtiradi. O'quvchilarni mustaqil fikrlashga to'sqinlik qiluvchi psixologik omillarni ko'rib chiqishda, ularning psixologik holati, tashqi va ichki omillar, shuningdek, o'qitish jarayonida yuzaga keladigan muammolarni tahlil qilish zarur. Quyida bu omillarni asosiy qismda batafsil ko'rib chiqamiz:

Tashqi psixologik omillar:

• **Jamiyat va oilaning ta'siri:** O'quvchilarning fikrlash jarayoniga eng katta ta'sir qiluvchi omillardan biri bu jamiyat va oilaning fikr va qarashlari. Agar oilada yoki jamiyatda doimiy ravishda an'anaviy, qat'iy fikrlarni qabul qilishga urg'u berilsa, o'quvchilar mustaqil fikrlashdan ko'ra, mavjud norma va an'analarga rioya qilishga moyil bo'lishi mumkin.

• **O'qituvchining yondashuvi:** Agar o'qituvchi talabalarni o'z fikrlarini erkin ifodalashga, savol berishga yoki yangi fikrlar ilgari surishga undamasa, o'quvchilar mustaqil fikrlashga qiynalishi mumkin. Bunday holatda, o'qituvchining monologik o'rgatish usullari o'quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirishga to'sqinlik qiladi.

Ichki psixologik omillar:

• **Qo'rquv va o'ziga ishonmaslik:** O'quvchilarda o'z fikrlarini ifodalashdan yoki noto'g'ri fikrlar bildirishdan qo'rqish hissi mustaqil fikrlashga to'sqinlik qiladi. Bu, ayniqsa, o'zini o'qituvchidan yoki do'stlardan baholashdan qo'rqan o'quvchilarda kuzatiladi.

• **Xatoliklardan qo'rqish:** Mustaqil fikrlash o'quvchilarni yangi fikrlarni sinab ko'rishga undaydi. Ammo, agar o'quvchilar xatolardan qo'rqasalar, ular doimo boshqalar tomonidan tasdiqlangan fikrlarni takrorlashga moyil bo'lishadi, bu esa yaratuvchanlik va mustaqil fikrlashni cheklaydi.

• **Ichki irodasizlik yoki bo'ysunish:** Ba'zi o'quvchilarda ichki irodasizlik va boshqalar fikriga bo'ysunish hissi mustaqil fikrlashga to'sqinlik qiladi. Bu holat o'quvchi o'z qarashlarini bildirishdan ko'ra, boshqalar aytganlarini bajarishga moyil bo'lishiga olib keladi.

Kognitiv omillar:

• **O'qish va o'rganishning notog'ri usullari:** O'quvchilar o'rganish jarayonida faqatgina o'qituvchidan yoki darsliklardan olinadigan ma'lumotlarga tayanishlari mumkin. Bunda o'quvchilarning mustaqil fikrlashlari cheklangan bo'ladi, chunki ular faqat mavjud ma'lumotlarni o'zlashtirishga e'tibor berishadi, yangi fikrlar ishlab chiqish esa kamroq amalga oshadi.

• **O'z fikrini izhor etishning cheklanganligi:** O'quvchilarning o'z fikrlarini shakllantirish va ifodalashdagi qiyinchiliklar ularning mustaqil fikrlashiga to'sqinlik qilishi mumkin. Bu, ayniqsa, murakkab masalalarda qaror qabul qilish yoki yangi yechimlar topish kerak bo'lgan vaziyatlarda sezilarli bo'lishi mumkin.

Motivatsiya va o'zgarishlarga qarshilik:

• **Ichki motivatsiya yetishmasligi:** O'quvchilarda ichki motivatsiya va o'rganishga bo'lgan qiziqishning yetishmasligi mustaqil fikrlashga to'sqinlik qiladi. Agar o'quvchi o'qishga faqat tashqi rag'batlar yoki majburiyatlar asosida yondashsa, mustaqil fikrlashni rivojlantirish qiyinlashadi.

• **O'zgarishlarga qarshilik:** O'quvchilar ko'pincha o'rganish jarayonidagi o'zgarishlarga qarshi chiqadilar, chunki ular yangi usullarga yoki yondashuvlarga moslashishdan qo'rqishadi. Bu holatda, o'quvchilar an'anaviy va o'rganilgan usullarni davom ettiradilar, bu esa mustaqil fikrlashni cheklaydi.

Emotsional holat va stress:

• **Stress va bezovtalik:** O'quvchilarda stress yoki bezovtalik mavjud bo'lsa, ularning kognitiv faoliyati va mustaqil fikrlash qobiliyati pasayadi. Kengaygan stress yoki xavotir, o'quvchilarni darsga e'tibor qaratishga yoki yangi fikrlarni ishlab chiqishga to'sqinlik qilishi mumkin.

Shu tarzda, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga to'sqinlik qiluvchi psixologik omillar turlicha va ko'p qirrali bo'lib, ularga qarshi samarali yondashuvlarni ishlab chiqish ta'lim jarayonining muvaffaqiyatli bo'lishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Ushbu psixologik omillarni bartaraf etish o'quvchilarga o'z fikrlarini erkin va ishonch bilan bildirish imkoniyatini yaratadi. Ta'lim muassasalarining maqsadi – o'quvchilarga qo'rqusiz va tashvishlarsiz fikr yuritish muhitini yaratish, shuningdek, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlashdir. Bu, o'z navbatida, ularning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Mavzuning dolzarbligi:

O'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish ta'lim jarayonining asosiy maqsadlaridan biridir. Mustaqil fikrlash o'quvchining o'z fikrini mustaqil ravishda ishlab chiqishi, tanqidiy yondashishi va o'z bilimni amaliyotda qo'llay olishidir. Biroq, ko'plab o'quvchilarda mustaqil fikrlashga psixologik to'siqlar mavjud. Ushbu to'siqlar, asosan, ichki va tashqi omillar bilan bog'liq bo'lib, o'quvchilarning o'z fikrlarini erkin va ishonch bilan ifodalashiga xalaqit beradi.

Bugungi kunda ta'lim tizimi faqatgina bilimlarni berish bilan cheklanmay, balki o'quvchilarda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishni maqsad qiladi. Shuning uchun, o'quvchilarning mustaqil fikrlashga to'sqinlik qiluvchi psixologik omillarni tahlil qilish dolzarb masaladir. Bu omillarni tushunish, o'quvchilarning potentsialini to'liq ochib berish va ularni o'z fikrlarini erkin ifodalashga undashda samarali yondashuvlarni ishlab chiqishda yordam beradi.

Shuningdek, mustaqil fikrlashga bo'lgan ehtiyoj zamon talablariga javob beradi. Xalqaro miqyosda bilimlarni o'zlashtirish, ijodiy fikrlash va innovatsion yondashuvlar talab etilayotgan sharoitda, o'quvchilarning psixologik holatini to'liq tushunish va ularga to'g'ri yordam ko'rsatish ta'limning samaradorligini oshiradi. Shu bois, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga to'sqinlik qiluvchi psixologik omillarni aniqlash va bartaraf etish masalasi ta'lim muassasalarining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Muhokama: O'quvchilarni mustaqil fikrlashga to'sqinlik qiluvchi psixologik omillarni muhokama qilish, bu jarayonda yuzaga keladigan turli muammolarni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Mustaqil fikrlash — o'quvchilarning bilimlarni qayta ishlash, tahlil qilish va yangi g'oyalarni ishlab chiqish qobiliyatidir. Ammo, bu jarayonda turli psixologik omillar o'quvchilarning fikrlash jarayoniga to'sqinlik qilishi mumkin. Quyida bunday omillarni va ularning ta'sirini muhokama qilamiz:

Xatoliklardan qo'rqish

Xatoliklar insonning o'rganish jarayonining ajralmas qismi bo'lsa-da, o'quvchilarda xatolikdan qo'rqish hissi mustaqil fikrlashga jiddiy to'sqinlik qiladi. Ba'zi o'quvchilar xato qilishdan qo'rqishadi, chunki ular xato qilganliklarini boshqalar tomonidan qoralashni yoki kamsitishni o'ylashadi. Bu qo'rquv, ularni yangicha fikrlar ishlab chiqishdan yoki yangi qarorlar qabul qilishdan tiyib turadi. O'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifodalashdan ko'ra, to'g'ri javobni kutgan holda o'qituvchining fikriga moslashishga harakat qilishadi. Shunday qilib, xatoliklardan qo'rqish, o'quvchilarning ijodkorlik va mustaqil fikrlash salohiyatini pasaytiradi.

O'ziga bo'lgan ishonchsizlik

O'quvchilarda o'ziga bo'lgan ishonchning yetishmasligi, ularni o'z fikrlarini ifodalashdan va mustaqil fikrlashdan tiyadi. Bu holatda o'quvchilar o'z qarashlariga, fikrlariga yoki yechimlariga ishonmasliklari mumkin. O'zini qadrlashning pastligi va o'z fikrlarini noto'g'ri deb hisoblash, o'quvchilarni o'z fikrlarini bildirishdan to'xtatadi. Mustaqil fikrlashda o'quvchining o'zini erkin his qilishi va o'z fikriga ishonishi zarur. Aks holda, ular faqat boshqalar fikriga moslashishga intilishadi.

Tashqi bosimlar va ijtimoiy kutishlar

Ijtimoiy bosim, o'quvchilarni mavjud norma va qabul qilingan fikrlarni takrorlashga undaydi. O'quvchilar, ayniqsa, do'stlari yoki o'qituvchilari tomonidan kutilayotgan fikrlarni bildirishga moyil bo'lishadi. Bu, o'z navbatida, mustaqil fikrlashni cheklaydi. O'quvchilar tashqi bosimdan qo'rqib, boshqalar tomonidan qabul qilinadigan fikrlarni takrorlashga harakat qilishadi, shuningdek, yangi va o'ziga xos fikrlarni ilgari surishdan o'zlarini cheklashadi. O'qituvchilar va atrof-

muhitdagi odamlarning kutishlari va fikrlariga to'liq moslashish, o'quvchilarni yangi fikrlarni shakllantirishdan tiyadi.

Savol berishdan qo'rqish

Mustaqil fikrlash jarayonida savol berish juda muhim. O'quvchilar savol berishga qo'rqishlari mumkin, chunki ular noto'g'ri savol berishlari yoki boshqalar tomonidan ahamiyatsiz deb hisoblanishi mumkinligidan xavotir olishadi. Savol berish, yangi bilimlarni o'rganish va fikrlarni shakllantirish uchun muhim vositadir, lekin agar o'quvchi savol so'rashdan qo'rqsa, u mustaqil fikrlash imkoniyatidan foydalana olmaydi.

Stress va bezovtalik

O'quvchilarning yuqori darajadagi stress yoki bezovtalik holati, ular fikrlash va qaror qabul qilish jarayonini qiyinlashtirishi mumkin. Stress o'quvchilarni o'ylash va mustaqil fikrlashdan chalg'itadi, shuningdek, ularning e'tiborini ta'lim jarayonidan cheklaydi. Ko'pincha, stress holatidagi o'quvchilar o'zlarini xavf ostida deb bilishadi va natijada faqat o'qituvchining ko'rsatmalariga qarab harakat qilishadi, o'z fikrlarini erkin ifodalashga esa qiynalishadi.

Ixtiyoriy qarorlar qabul qilishdagi qiyinchilik

Mustaqil fikrlash o'quvchilardan qarorlar qabul qilishni talab qiladi, lekin ba'zida o'quvchilar qaror qabul qilishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bunga sabab, ba'zan ular juda ko'p imkoniyatlarni yoki qarama-qarshi g'oyalarni ko'rib chiqishdan charchashadi. Bu holatda o'quvchi mustaqil fikrlarini shakllantirishda boshqalar tomonidan ko'rsatilgan yo'nalishlarga moslashishga moyil bo'ladi.

O'qituvchining metodik yondashuvi

O'qituvchilarning metodik yondashuvi va dars berish usullari ham o'quvchilarning mustaqil fikrlashiga ta'sir qiladi. Agar o'qituvchi darsda faqatgina bir yo'nalishda ishlasa, o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifodalashdan saqlanishlari mumkin. Yuzaga keladigan psixologik to'siqlarni bartaraf etish uchun o'qituvchilar o'quvchilarga savollar berish, ularga fikrlarini erkin ifodalash imkonini yaratish va o'z fikrlarini mustahkamlashga yordam berishlari kerak.

O'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishda psixologik to'siqlarni bartaraf etish zarur. Bu jarayon, nafaqat o'qituvchining pedagogik metodlari, balki o'quvchilarning ichki psixologik holatlari, ijtimoiy va tashqi omillarni ham hisobga olishni talab qiladi. Mustaqil fikrlashni rivojlantirish uchun o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish, xatolardan qo'rqmaslikka undash va stressni kamaytirishga yordam berish kerak. O'qituvchilar o'quvchilarni erkin va yaratgan fikrlar bilan o'rtoqlashishga rag'batlantirib, mustaqil fikrlashni rivojlantirishda muhim rol o'ynashlari mumkin. O'quvchilarning mustaqil

fikrlashga to'sqinlik qiluvchi psixologik omillarni tushunish, ularni aniqlash va bartaraf etish ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. O'quvchilarga qo'rquvsiz va stressdan holi muhitda o'z fikrlarini ifodalash imkoniyatini yaratish, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlash va tanqidiy yondashuvni rivojlantirishga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini oshirishga olib keladi.

Xulosa:

O'quvchilarni mustaqil fikrlashga to'sqinlik qiluvchi psixologik omillar ko'plab faktorlarga bog'liq bo'lib, ular o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga va ta'lim jarayonida o'zlarini ifodalash qobiliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Xatoliklardan qo'rqish, o'ziga bo'lgan ishonchsizlik, tashqi ijtimoiy bosim, stress va bezovtalik, shuningdek, noto'g'ri o'qish va o'rganish usullari kabi omillar o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini cheklaydi.

O'quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirishda bu psixologik to'siqlarni bartaraf etish juda muhimdir, chunki mustaqil fikrlash, o'quvchilarning nafaqat ta'limdagi muvaffaqiyatini, balki ularning kelajakdagi hayotda qarorlar qabul qilish va ijtimoiy masalalarda ishtirok etish qobiliyatini ham shakllantiradi. Bunday fikrlash salohiyatining rivojlanishi nafaqat individual foyda, balki jamiyatning rivojlanishi uchun ham muhimdir.

Takliflar:

1. **Xatoliklarni qabul qilish va o'rganish jarayonining bir qismi sifatida taqdim etish:** O'quvchilarga xatoliklardan qo'rqmaslikni o'rgatish zarur. O'qituvchilar, xatolarni o'rganishning ajralmas qismi sifatida tushuntirib, ularni yuksak ko'nikmalarni rivojlantirishda qimmatli tajriba sifatida ko'rsatishlari kerak. Shuningdek, o'quvchilarga xatoliklarni tahlil qilish va ular orqali o'rgatish jarayonini ilgari surish imkoniyatlarini yaratish kerak.

2. **O'ziga ishonchni oshirish va motivatsiyani qo'llab-quvvatlash:** O'quvchilarda o'ziga bo'lgan ishonchni rivojlantirish uchun, ularning yutuqlarini tan olish va ijobiy natijalarga erishganida rag'batlantirish muhimdir. Shuningdek, o'quvchilarga o'z qarorlarini qabul qilishda yordam berish va mustaqil fikrlashga undash orqali ularning ichki motivatsiyasini oshirish zarur.

3. **Tashqi ijtimoiy bosim va ijtimoiy kutishlarga qarshi kurash:** O'qituvchilar va ta'lim muassasalari o'quvchilarda tashqi bosimni kamaytirish uchun, ularni o'z fikrlarini erkin ifodalashga undashlari kerak. Bu jarayonda o'qituvchilar ijtimoiy kutishlarni kamaytiradigan ochiq va qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratishlari zarur. O'quvchilar o'z fikrlarini ifodalashga erkin bo'lishi uchun ijtimoiy qabul qilish va baholashni qayta ko'rib chiqish muhimdir.

4. **Stress va bezovtalikni kamaytirish:** O'quvchilarda stressni kamaytirish va ularni xotirjam va ijobiy ruhda tutish uchun, o'qituvchilar stress boshqarish usullarini o'rgatishlari va darslarni xavfsiz, qo'llab-quvvatlovchi muhitda tashkil etishlari kerak. Meditatsiya, nafas olish texnikalari yoki qisqa dam olishlar kabi usullar o'quvchilarni tinchlantirishi va ularning fikrlarini aniqroq va mustaqilroq bo'lishiga yordam berishi mumkin.

5. **Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va savol berishga rag'batlantirish:** O'quvchilarni mustaqil fikrlashga undashda, ularni tanqidiy fikrlashga o'rgatish muhimdir. O'qituvchilar o'quvchilarni faqat mavjud ma'lumotlarni o'zlashtirishdan ko'ra, ular haqida savollar berishga, tahlil qilishga va yangicha fikrlar yaratishga rag'batlantirishlari zarur. Bu orqali o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifodalashni o'rganadilar va yanada mustaqil fikrlash qobiliyatiga ega bo'ladilar.

6. **Pedagogik yondashuvni qayta ko'rib chiqish:** O'qituvchilar darsni interaktiv va o'quvchilarni faol ishtirok etishga undaydigan shaklda olib borishlari kerak. Mustaqil fikrlashni rivojlantirishda, an'anaviy o'qitish metodlaridan farqli o'laroq, muammolarni hal qilishga, guruhlarda ishlashga va o'z fikrlarini o'rtoqlashishga imkon beradigan metodlardan foydalanish kerak. Bu o'quvchilarga o'z qarorlarini qabul qilishda mustaqil bo'lishga yordam beradi.

O'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda psixologik to'siqlarga e'tibor qaratish va ularni bartaraf etish, ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. O'qituvchilar va ta'lim muassasalari o'quvchilarni erkin fikrlashga undash va ularni o'z fikrlarini ifodalashga rag'batlantirish orqali, ularning intellektual salohiyatini to'liq rivojlantirishlari mumkin. Bu esa nafaqat o'quvchilarning shaxsiy yutuqlarini, balki butun jamiyatning rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M. Mirzaev. "O'zbekiston ta'lim tizimida ijodiy fikrlashni rivojlantirish".
2. T. Qodirov, R. Sobirov. "Psixologiya: Ta'lim va rivojlantirish".
3. F. Xamrakulova. "O'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi muloqot".
4. N. Rahmatova. "Ta'lim psixologiyasi".